

**Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

Карасевич А. О., Левківський К. М.

**Політичні портрети України:
Дисиденський рух**

**Навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів**

Умань – 2014

Рецензенти:

Токовенко О. С. — доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шатохін А. М. — доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Кривошеїн В. В. — доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
— (Лист № 1/11–13472 від 11.03.2014 р.)*

**Політичні портрети України: дисидентський рух. - Навчальний посібник
/ Укладачі: А. О. Карасевич., К. М. Левківський. — Умань.: ФОП Жовтий О. О., 2014. — 708 с.**

У навчальному посібнику розглядаються політичні портрети відомих представників дисидентської доби у 60–70-х рр. ХХ століття на терені Радянського Союзу (184 особи). Укладачі пропонують своїм читачам основних представників дисидентського руху першої і другої хвилі, вказують на причини виникнення названого явища у політичній історії України, висвітлюють політичні портрети державних і партійних мужів, які були причетні до названих подій.

Посібник буде корисним всім тим, хто цікавиться складними процесами формування української політичної свідомості, політичної культури і політичної самобутності українського народу.

©Карасевич А. О., Левківський К. М., 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....9

ГЛАВА І.

**ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАВОЗАХИСНОГО
РУХУ В РОСІЇ ДОБИ СРСР.....66**

Алексеева Людмила Миколаївна (нар. 1927 р.).....66

Ахматова Анна Андріївна (1889–1966 рр.) 72

Бабицький Костянтин Йосипович (1929–1993 pp.).....	74
Бабицький Андрій Маратович (нар. 1964 p.).....	75
Баєв Гомер (нар. 1938 p.).....	77
Берггольц Ольга Федорівна (1910–1975 pp.)	79
Бернштейн Михайло Семенович (нар. 1943 p.).....	82
Богораз Лариса Йосипівна (1929–2004 pp.).....	83
Боннер Олена Георгіївна (1923–2011 pp.)	86
Бородін Леонід Іванович (1938–2011 pp.)	91
Борщов Валерій Васильович (нар. 1943 p.).....	94
Бродський Йосип Олександрович (1940–1996 pp.).....	96
Буковський Володимир Костянтинович (нар. 1942 p.).....	102
Великанова Тетяна Михайлівна (1932–2002 pp.).....	103
Венцлова Томас (нар. 1937 p.).....	104
Вігдорова Фріда Абрамівна (1915–1965 pp.).....	105
Вудка Юрій Веніамінович (нар. 1947 p.).....	107
Галансков Юрій Тимофійович (1939–1972 pp.).....	108
Галич Олександр Аркадійович (1918–1977 pp.).....	109
Гамсахурдія Звіад Костянтинович (1939–1993 pp.).....	112
Гаст Юрій Олексійович (1928–1993 pp.).....	113
Гінзбург Віталій Лазарович (1916–2009 pp.).....	114
Гефтер Михайло Якович (1918–1995 pp.).....	118
Горбаневська Наталя Євгенівна (1936–2013 pp.).....	119
Гроссман Василь Семенович (1905–1964 pp.).....	122
Данієль Юлій Маркович (1925–1988 pp.).....	124
Делоне Вадим Миколайович (1947–1983 pp.).....	125
Джамілеєв Мустафа (нар. 1943 p.).....	126
Добровольський Олексій Олександрович (1938–2013 pp.).....	131
Дудінцев Володимир Дмитрович (1918–1998 pp.).....	133
Дудко Дмитро Сергійович (1922–2004 pp.).....	134
Єсенін-Волпін Олександр Сергійович (нар. 1924 p.).....	136
Зісельс Йосиф Самуїлович (нар. 1946 p.).....	137
Зощенко Михайло Михайлович (1895–1958 pp.).....	138
Калістратова Софія Василівна (1907–1989 pp.).....	139
Камінська Діна Ісаківна (1919–2006 pp.).....	141
Карелін Фелікс Володимирович (1925–1992 pp.).....	142
Каспаров Гаррі Кімович (нар. 1963 p.).....	143
Ковальов Сергій Адамович (нар. 1930 p.).....	146
Красін Віктор Олександрович (нар. 1929 p.).....	148
Краснопевцев Лев Миколайович (нар. 1930 p.).....	149
Ланда Мальва Ноевна (нар. 1918 p.).....	150
Літвінов Павло Михайлович (нар. 1940 p.).....	152
Любарський Кронід Аркадійович (1934–1996 pp.).....	153
Медведев Жорес Олександрович (нар. 1925 p.).....	155
Медведев Рой Олександрович (1925 p.).....	159
Мейман Наум Натанович (1911–2001 pp.).....	161

Мураделі Вано Ілліч (1908–1970 pp.).....	163
Некрасов Віктор Платонович (1911–1987 pp.).....	164
Новодворська Валерія Іллівна (нар. 1950 p.).....	167
Нємцов Борис Єфимович (нар. 1959 p.).....	169
Паустовський Костянтин Георгієвич (1892–1968 pp.).....	171
Піменов Револьт Іванович (1931–1990 pp.).....	176
Подрабінек Олександр Пінхосович (нар. 1953 p.).....	179
Рогінський Арсеній Борисович (нар. 1946 p.).....	185
Сахаров Андрій Дмитрович (1921–1989 pp.).....	186
Сенін Олег Михайлович (нар. 1947 p.).....	188
Синявський Андрій Донатович (1925–1997 pp.).....	189
Солженіцин Олександр Ісаєвич (1918–2008 pp.).....	193
Суперфін Габріель Гаврилович (нар. 1943 p.).....	196
Твердохлебов Андрій Миколайович (1940–2011 pp.).....	196
Ходорович Тетяна Сергіївна (нар. 1921 p.).....	197
Челідзе Валерій Миколайович (нар. 1938 p.).....	198
Шафаревич Ігор Ростиславович (нар. 1923 p.).....	199
Шиманов Геннадій Михайлович (1937–2013 pp.).....	204
Щаранський Натан (нар. 1948 p.).....	206
Якір Петро Іонович (1923–1982 pp.).....	208

ГЛАВА II. ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ ДИСИДЕНТІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ УКРАЇНИ.....211

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (1899–1984 pp.).....	219
Апанович Олена Михайлівна (1919–2000 pp.).....	224
Бабич Сергій Олексійович (нар. у 1939 p.).....	226
Банацький Кирило Павлович (1929–2001 pp.).....	228
Барладяну Василь Володимирович (1942–2010 pp.).....	232
Бреславський Микола Олександрович (1924–1006 pp.).....	235
Бойчак Іван Яремович (1921–1972 pp.).....	238
Булавський Анатолій Петрович (нар. 1929 p.).....	239
Бучковський Василь (1929–2001 pp.).....	241
Вінграновський Микола Степанович (1936–2004 pp.).....	247
Вінс Георгій Петрович (нар. 1928 p.).....	248
Гасюк Ярослав Михайлович (нар. нар. 1926 p.).....	252
Гель Іван Андрійович (1937–2011 pp.).....	258
Герчак Григорій Андрійович (нар. 1931 p.).....	260
Гірник Олекса Миколайович (1912–1978 pp.).....	264
Глузман Семен Фішельович (нар. 1946 p.).....	268
Голобородько Василь Іванович (нар. 1945 p.).....	269
Горбань Микола Андрійович (нар. 1941 p.).....	271
Горбовий Володимир Григорійович (1899–1984 pp.).....	273
Горинь Богдан Миколайович (нар. 1936 p.).....	274

Горинь Михайло Миколайович (1930–2013 pp.).....	276
Горохівський Левко Федорович (1943–2010 pp.).....	280
Горська Алла Олександрівна (1929–1970 pp.).....	283
Григоренко Петро Григорович (1907–1987 pp.).....	287
Гусяк Дарка Юріївна (нар. 1924 p.).....	290
Гуцало Євген Пилипович (1937–1995 pp.).....	294
Дзюба Іван Михайлович (нар. 1931 p.).....	303
Дончик Віталій Григорович (нар. 1932 p.).....	304
Драч Іван Федорович (нар. 1936 p.)	306
Дрозд Володимир Григорович (1939–2003 pp.).....	307
Жиленко Ірина(Іраїда) Володимирівна (1941–2013 pp.).....	310
Заливаха Опанас Іванович (1925–2007 pp.).....	310310.....312
Зарецький Віктор Іванович (1925–1990 pp.).....	313
Затварський Володимир Миколайович (нар. 1931 p.).....	314
Іваничук Роман Іванович (нар. 1929 p.).....	318
Ілленко Юрій Герасимович (1936–2010 pp.).....	320
Калинець Ігор Миронович (нар. 1939 p.).....	326
Кандиба Іван Олексійович (1930–2002 pp.).....	328
Караванський Святослав Йосипович (нар. 1920 p.).....	330
Квецько Дмитро Миколайович (1935–2010 pp.).....	333
Кобилецький Ярослав Володимирович (1928–1997 pp.).....	334
Коваленко Іван Юхимович (1919–2001 pp.).....	337
Кожум'яка Степан Демидович (1898–1989 pp.).....	342
Корогодський Роман Миронович (1933–2005 pp.).....	346
Коротич Віталій Олексійович (нар. 1936 p.).....	347
Костенко Ліна Василівна (нар. 1930 p.).....	353
Кочур Григорій Порфирович (1908–1994 pp.).....	356
Коц Микола Георгійович (нар. 1930 p.).....	358
Коцюбинська Михайлина Хомівна (1931–2011 pp.).....	360
Красівський Зеновій Михайлович (1929–1991 pp.).....	364
Леонюк Володимир Гнатович (нар. 1932 p.).....	367
Литвин Юрій Тимонович (1934–1984 pp.).....	376
Лукаш Микола Олексійович (1919–1988 pp.).....	377
Лук'яненко Левко Григорович (нар. 1927 p.).....	382
Любарський Кронід Аркадійович (1934–1996 pp.).....	385
Макух Василь Омелянович (1927–1968 pp.).....	388
Маринович Мирослав Франкович (нар. 1949 p.).....	395
Марченко Валерій Веніамінович (1947–1984 pp.).....	398
Масютко Михайло Савович (1918–2001 pp.).....	400
Матусевич Микола Іванович (нар. 1946 p.).....	401
Мешко Катерина Яківна (1910–1976 pp.).....	403
Мешко Оксана Яківна (1905–1991 pp.).....	404
Микитко Яромир Олексійович (нар. 1953 p.).....	406
Мороз Валентин Якович (нар. 1936 p.).....	410
Мулява Володимир Савелійович (нар. 1937 p.).....	414

Мушкетик Юрій Михайлович (нар. 1929 р.).....	415
Оленич Степан Адамович (нар. 1930 р.).....	416
Олійник Борис Ілліч (нар. 1935 р.).....	417
Осадчий Михайло Григорович (1936–1994 рр.).....	419
Осика Леонід Михайлович (1940– 001 рр.).....	423
Пальчак Марія Іванівна (1922–1998 рр.).....	427
Параджанов Сергій Йосипович (1924–1990 рр.).....	435
Плаксій Борис (нар. 1937 р.).....	440
Плахотнюк Микола Григорович (нар. 1936 р.).....	443
Плющ Леонід Іванович (1939 р.).....	446
Попадюк Зорян Володимирович (1953 р.).....	449
Попович Оксана Зенонівна (1926–2004 рр.).....	451
Приходько Григорій Андрійович (нар. 1937 р.).....	453
Пришляк Євген Степанович (1913–1987 рр.).....	457
Різників Олекса Сергійович (нар. 1937 р.).....	459
Романюк Василь Омелянович (1925–1995 рр.)	464
Рубан Василь Федорович (нар. 1942 р.).....	466
Руденко Микола Данилович (1920–2004 рр.).....	467
Рябчун Григорій Якович (нар. 1918 р.).....	469
Сапеляк Степан Євстахійович (1952–2012 рр.).....	470
Сверстюк Євген Олександрович (нар. 1928 р.).....	476
Світлична Надія Олексіївна (1936–2006 рр.).....	477
Світличний Іван Олексійович (1929–1992 рр.).....	484
Сеник Ірина Михайлівна (1926–2009 рр.).....	488
Сергієнко Олесь Федорович (нар. 1932 р.).....	490
Симоненко Василь Андрійович (1935–1963 рр.).....	494
Скорик Мирослав Михайлович (нар. 1938 р.).....	496
Скочок Павло Іванович (1935–2013 рр.).....	497
Снегирьов Гелій Іванович (1927–1978 рр.).....	498
Сокульський Іван Григорович (1940–1992 рр.).....	499
Сорока Михайло Михайлович (1911–1971 рр.).....	501
Стасів-Калинець Ірина Онуфріївна (1940–2012 рр.).....	503
Степаняк Михайло Дмитрович (1905–1967 рр.).....	506
Строката Ніна Антонівна (1926–1998 рр.).....	512
Стус Василь Семенович (1938–1985 рр.).....	514
Танюк Леонід Степанович (нар. 1938 р.).....	520
Тереля Йосип Михайлович (1943–2009 рр.).....	522
Тихий Олекса Іванович (1927–1984 рр.).....	525
Тютюнник Григій Михайлович (1931–1980 рр.).....	530
Фальківський Дмитро Никанорович (1898–1934 рр.).....	534
Франко Зиновія Ростиславівна Тарасівна (1925–1991 рр.)...	535
Хмара Степан Ількович (нар. 1937 р.).....	537
Христинич Богдан Теофілович (1929–2007 рр.).....	539
Чичибанін Борис Олексійович (1923–1994 рр.).....	545
Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937–1999 рр.).....	551

Чорномаз	Богдан	Данилович	(нар. 1948 р.)	566
Шабатура	Стефанія	Михайлівна	(нар. 1938 р.)	572
Шевченко	Олесь	Євгенович	(нар. 1940 р.)	573
Шевчук	Валерій	Олександрович	(нар. 1939 р.)	578
Шестопап	Матвій	Михайлович	(1917–1986 рр.)	581
Шудря	Микола	Архипович	(1935–2012 рр.)	585
Шумук	Данило	Лаврентійович	(1914–2004 рр.)	586

ТАЄМНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У XX СТ. 587

Іменний покажчик.....695

Література.....700

ВСТУП

Дисидентський рух — рух, учасники якого у СРСР виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в Україні — за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність.

У 1950–і 1970-х рр. у Радянському Союзі виникло примітне явище, коли політику уряду розпочала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами і які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав.

Хрущов Микита Сергійович (3 (15) квітня 1894 — 11 вересня 1971 рр.) — перший секретар КПРС (1953–1964 рр.), Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964 рр.), Герой Радянського Союзу (1964 р.), тричі Герой Соціалістичної Праці (1954 р., 1957 р., 1961 р.), генерал-лейтенант (1943 р.). З 1938 р. до 1949 р. (з перервою від березня до грудня 1947 р., коли першим секретарем ЦК КП(б)У був Л. Каганович). Хрущов очолював КП(б)У як перший секретар її ЦК

Як після десятиліть терору, у атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з деєсталінізації, з послаблення «паралічу страху», що було зроблено Микитою Сергійовичем Хрущовим у часи, так званої, «післясталінської відлиги». Але обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін режиму. Тому спроба Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції.

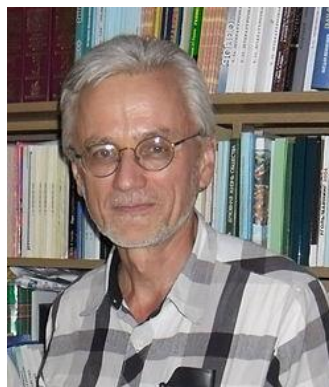
Помітний вплив на формування інакодумства справляли зовнішні фактори. Передусім це стосується антикомуністичних виступів у країнах «соціалістичного табору», зокрема 1956 р. в Угорщині, потім Польщі, НДР, Чехословаччині, розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою ООН у 1948 р. та розповсюдженою в Україні з 1963 р. **«Загальною декларацією прав людини»** (СРСР не голосував за неї).

Дисидентський рух плинув у СРСР трьома потоками, що часто зливалися. Завдяки легшому доступу до західних журналістів найвідомішим був московський правозахисний, або демократичний, рух, що переважно

складався з представників російської інтелігенції, серед провідників якої були такі світочі, як письменник Олександр Солженіцин та фізик-ядерник Андрій Сахаров. Іншою формою «антигромадської поведінки» був релігійний активізм. В Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізовувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу.

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, котрі спонукали українців до відкритого протесту. Олександр Мотиль доводить, що до зародження дисидентства в Україні, як і в Радянському Союзі взагалі, спричинився насамперед політичний курс радянського керівництва, особливо хрущовська «відлига» й намагання Брежнєва покласти їй край.

Олександр Мотиль (1953 р. н.) — американський історик українського походження, політолог, літератор і художник; дослідник імперіалізму та націоналізму. Професор політології в Ратгерському університеті (США), директор програми вивчення Східної та Центральної Європи. Член видавничої ради українського часопису «Критика». Народився в Нью-Йорку. Батьки родом зі Львівщини.

У своїй книжці «Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження» Мотиль виклав теоретичні засади для аналізу імперій як політичних структур. Він розглядає географічні та політичні структури як складені з центру та периферії. Еліта центру імперії та еліта периферії пов'язуються між собою в структурі імперії через ряд механізмів спілкування: агресивний, насильницький або консенсусний. При наявності вертикального зв'язку між центром та периферією немає самостійних відносин між периферією та периферією. Таким чином, для підтримки життєдіяльності імперії важливою є комунікативна роль центру. Мотиль відзначає, що імперії гинуть коли починається значна взаємодія між периферіями, а не обов'язково тоді, коли центр втрачає гегемонію над периферією.

Мотиль описує три види імперій: неперервні, перервні та гібридні. В неперервних імперіях таких, як монгольська, російська та ацтекська, всі території суміжні одна до одної на суші. Перервні імперії такі як британська та французька включають в себе території відділені від центру морем. Гібридні імперії такі як німецька мають території як суміжні до них, так і заморські.

Відверто проукраїнська лінія Шелеста, поза всяким сумнівом, давала

українській інтелігенції додаткову спонуку висловлювати невдоволення Москвою. Всеволод Ісаєв та Богдан Кравченко підкреслюють, що дисидентство було тісно пов'язане насамперед із соціально-економічною напруженістю.

Шелест Петро Юхимович (1908 — 1996 рр.) — партійний і державний діяч УРСР та СРСР. Перший секретар ЦК КП України (1963–1972 рр.). Батько Шелеста Віталія Петровича. Народився в селі Андріївці Зміївського повіту Харківської губернії (тепер Балаклійського району Харківської області) у селянській родині. Згідно з розповідями батька, його рід виводиться від козацького сотника (ймовірно, Василя Шелеста, одного з гайдамацьких ватажків).

Перебуваючи на посту першого секретаря ЦК КПУ, Петро Шелест придушував прояви дисидентського руху в Україні. Вже 30 серпня 1963 р. на зустрічі з членами колегії КДБ при Раді міністрів УРСР і начальниками обласних управлінь КДБ, перший секретар ЦК КПУ П. Шелест зазначив, що у республіці спостерігається «пожвавлення націоналістичних елементів, мають місце прояви антирадянщини, розповсюдження листівок».

У часи правління Петра Шелеста прокотилися дві великі хвилі арештів дисидентів: перша припала на серпень-вересень 1965 р. (заарештовано 24 особи), друга — січень-квітень 1972 р. (73 особи). У період між двома «генеральними покосами» органами КДБ республіки було ізольовано 148 антирадянськи настроєних громадян. За ґрати потрапили Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, брати Горині, Василь Стус. Дізнавшись у лютому 1968 р. про те, що ув'язнені за політичними статтями І. Кандиба, І. Гель, Л. Лук'яненко, М. Масютко, М. Горинь підготували більш як 20 документів антирадянського змісту, Шелест не вагаючись підтримав ініціативу КДБ УРСР: «Для припинення каналу передачі антирадянських документів за межі виправно-трудового табору просити КППС дати вказівку міністерству охорони громадського ладу СРСР про перегляд наявного в Дубровному ВТТ режиму утримання ув'язнених та побачень із родичами».

Разом з тим, за занадто україноцентричну позицію, Шелест перебував на особливому контролі в Москві. Надходили відомості до Москви, зокрема, за допомогою добре відомого й виправданого в роки радянської влади засобу — анонімних листів. В одному з них, гучно підписаному «старі комуністи-літератори», прямо ставили питання: «До якої пори ця вакханалія на ідеологічному фронті Української РСР буде продовжуватися? Коли, врешті-решт, буде наведений більшовицький порядок? Просимо глибоко, з опитуванням народу перевірити стан ідеологічної роботи в Україні».

Овчаренко Федір Данилович (8 лютого 1913 — 25 грудня 1996 рр.) Вчений у галузі колоїдної хімії, академік (1961 р.), дійсний член Національної академії наук України та Нью-Йоркської академії наук, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1969 р.). Ще навчаючись у Глухівському педагогічному інституті, був обраний секретарем комсомольської організації інституту. Восени 1937 р., під час військової служби у 183 артилерійському полку, вступив до ВКП(б). Після повернення до Київського ветеринарного інституту (1945 р.) був обраний секретарем парторганізації інституту. У 1949 р. обраний секретарем парткому Академії Наук УРСР. У 1956–1958 рр. був завідувачем Відділу науки і культури ЦК КПУ. Показав себе українським патріотом, проводив українізацію всіх ланок суспільного життя (наполягав на переведенні на українську мову роботи партійних, радянських, судових органів, прокуратури, закладів торгівлі, в кінопрокаті, запровадженні викладання українською мовою у закладах середньої і вищої освіти), сприяв виданню «Української Радянської Енциклопедії», перевиданню Словника Бориса Грінченка, творів Олександра Олеся, відродженню журналу «Всесвіт» (1958 р.). Все це викликало опір російських шовіністів. З 1964 р. був депутатом Верховної Ради СРСР, очолював Товариство «Знання» України. Організував видання науково-популярного ілюстрованого щорічника «Наука і культура». 29 березня 1968 р. призначений секретарем ЦК КПУ з ідеології (до нього цю посаду займав Андрій Скаба). Був однодумцем Петра Шелеста. Відновив заходи, спрямовані на розвиток української національної культури: захищав Олеся Гончара під час цькування його за роман «Собор», і Сергія Параджанова, сприяв українським письменникам та історикам, зокрема виходу книг Олени Апанович «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» (1970 р.) і Раїси Іванченко «Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії і України» (1971 р.), підтримував Миколу Киценка у створенні історико-культурного заповідника «Хортиця». Все це стало причиною незадоволення у Москві і зняття його з посади 10 жовтня 1972 р., коли новим керівником України вже був Володимир Щербицький. Наступним після академіка Овчаренка секретарем ЦК КПУ з ідеології став Валентин Маланчук.

Маланчук Валентин Юхимович (13 листопада 1928 — 25 квітня 1984 рр.) —

компартійний діяч часів УРСР. Народився в м. Проскурів (нині м. Хмельницький) у родині службовця. По закінченні навчання у Львівському університеті (1950) відразу обійняв посаду секретаря Львівського обкому ЛКСМУ. Від 1952 р. впродовж 12 років працював в апараті Львівського обкому КПУ: інструктором, лектором, помічником секретаря обкому, завідувачем відділу науки і культури.

Перебуваючи на посаді секретаря Львівського обкому КПУ з ідеології, набув слави теоретика й борця з українським націоналізмом, самочинно призупинивши на території Львівської області рішення про обов'язкове введення української мови у вищих навчальних закладах.

В розріз з політикою тодішнього керівництва ЦК КПУ секретар львівського обкому Валентин Маланчук надрукував в Москві кілька статей, де боротьбу з націоналізмом розглядав як основне завдання компартії.

Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест різко відреагував на виступ Маланчука. Але просто зняти Маланчука з роботи Шелест не зміг, так як той здобув підтримку кремлівських ідеологів. Тому Шелест у 1967 р. перевів Маланчука на посаду заступника міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, що в тодішніх умовах фактично означало зупинення партійної кар'єри. Офіційним ґрунтом до усунення Валентина Маланчука послугувала його груба поведінка з місцевою львівською науковою та творчою інтелігенцією.

Одразу після усунення Петра Шелеста з керівництва Компартією України і заміну його більш лояльним до Москви Володимиром Щербицьким, Маланчук 10 жовтня 1972 р. на Пленумі ЦК КПУ був підвищений до посади секретаря ЦК КПУ з ідеології. Вже 11 жовтня на засіданні політбюро ЦК КПУ В. Маланчуку і В. Федорчуку доручено розробити і внести на розгляд політбюро ЦК КПУ практичні заходи з питань посилення боротьби проти націоналістичної діяльності та пропаганди на теренах УРСР.

Період перебування на посаді головного ідеолога ЦК КПУ отримав назву «епоха маланчукізму», що характеризувалася різким зростанням політичних репресій, жорстким ідеологічним пресингом на творчу інтелігенцію, нищівними руйнаціями в українській національній культурі. Тільки за перші півроку свого правління він зупинив в видавництвах та типографіях 600 версток приготованих до друку українських книг. Маланчук став одним з ініціаторів розгортання кампанії по боротьбі з націонал-комунізмом, здійснення заходів, спрямованих на штучне звуження сфери вжитку української мови, дискримінацію Української автокефальної православної церкви, натхненником перманентних ідеологічних «чисток» у Спілці письменників України, академічних установах республіки.

У вересні 1973 р. секретар ЦК КПУ Валентин Маланчук направив першому секретарю ЦК КПУ Володимирі Щербицькому компрометуючі матеріали на завідувача відділом культури ЦК КПУ Павла Федченка, якого звинуватив у потуранні «націоналістичним ідейно незрілим елементам».

Павло Максимович Федченко (1920, с. Носачів, нині Смілянського району Черкаської області — 2002 рр.) — український літературознавець. Шевченкознавець. Доктор філологічних наук (1968 р.). Професор. Учасник Вітчизняної війни — фронтовик, військовий журналіст. У 1949 р. закінчив Київський університет.

Невдовзі у цьому ж університеті став першим аспірантом кафедри теорії і практики радянської преси, створеної у 1951 р.

Працював у Київському університеті. Очолював кафедру історії журналістики, був деканом філологічного факультету. Був науковим керівником дипломної роботи В'ячеслава Чорновола. Був членом КПРС (від

1946 р.). На початку 1960-х рр.. ЦК Компартії України відрядив до Львова дуже представницьку комісію на чолі з «добре вишколеним функціонером» Л. Чередниченком. Саме так про нього написав у спогадах «Львівський журфак — це звучить гучно, славно, гордо!» один із членів цієї комісії професор Київського університету Павло Федченко.

Завдання комісарів полягало у підготовці рекомендацій щодо злиття факультетів журналістики Київського та Львівського університетів (звичайно, на київському ґрунті) і в узагальненні стану викладання суспільно-політичних дисциплін (передовсім марксистського та ленінського циклу) у високих школах Львова.

Очікуваної одностайності не було досягнуто. Федченко не підписав висновків комісії, натомість підготував і подав простору «цидулу на користь збереження львівського факультету журналістики».

Як не парадоксально — у високих партійних кабінетах, де, очевидно, стали сумніватися у своєму рішенні щодо створення львівського факультету, дослухалися окремої думки Федченка.

У своїх спогадах, на схилі життя, учений так пояснював свій крок: «За іншого, необґрунтованого, упередженого з усіх точок зору неправильного розв'язання справи історія Львівського журфаку, на жаль, була б трагічно знівечена й обірвана, а в наслідку — розвиток нашої професійної науки і підготовка різнопрофільних журналістських кадрів в Україні були б суттєво збіднені, викривлені.

Був у цьому я глибоко переконаний вже тоді, і це переконання лише зміцніло у наступні сорок років плідної діяльності факультету журналістики Львівського університету, за всіма показниками і критеріями, звісно, що одного з найкращих і найавторитетніших на теренах тодішнього Радянського Союзу»

Того ж місяця Маланчук звернувся з листом до політбюро Компартії України «Про деякі питання роботи з творчою інтелігенцією республіки», в якому пропонував провести суттєві кадрові зміни у керівництві творчих спілок, громадських організацій, висунути на головні посади «ідейно зрілих» літераторів і митців, налагодити чітку систему марксистсько-ленінського навчання творчих працівників.

У квітні 1979 р. звільнений від обов'язків секретаря ЦК КПУ. Останні роки працював завідувачем кафедри історії КПРС в Київському політехнічному інституті (нині Національний технічний університет Київський політехнічний інститут). Помер 25 квітня 1984 р.

Мазлах Сергій Михайлович (Робсман Сергій Михайлович) (1878–1937 рр.) — діяч КП(б)У, один із фундаторів українського націонал-комунізму

Сергій Михайлович Робсман (прізвище Мазлах було взяте з метою конспірації після повернення з еміграції у 1907 р.) народився у 1878 р. у єврейській родині крамаря у селі Іванівка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (на території нинішнього Антрацитівського району Луганської області). Закінчив 2-класне народне училище. З 16 років працював розвозчиком хліба на руднику, підробляв уроками.

У 1899 р. Сергій, що походив, вступив до соціал-демократичної партії. У 1901–1904 рр. — служба у царській армії в місті Одесі. Березень 1904 р. — серпень 1907 р. — політичний емігрант у Швейцарії, займався партійною роботою, здобув і вищу освіту, навчаючись у Бернському і Женевському університетах. Сергій Мазлах досконало володів фахом учителя, статиста, журналіста. Окрім української та російської, знав ще французьку, німецьку, італійську, англійську, латинську і грецьку мови.

У 1907–1917 рр. Сергій Михайлович Робсман жив нелегально в різних місцях Росії під прізвищем «Мазлах». До 1911 р. він учителював, а з серпня 1911 р. до 1917 р. був службовцем Полтавської губернської земської управи, одночасно працюючи в партійному підпіллі.

Після лютневої революції 1917 р., коли Полтавська об'єднана організація РСДРП (на окремі більшовицьку і меншовицьку організації вона поділилася у вересні 1917 р.) вийшла з підпілля, Сергій Мазлах відігравав у ній одну із головних ролей. У дні липневої кризи на екстреному засіданні виконкому Полтавської Ради робітничих та солдатських депутатів він першим вніс пропозицію про взяття влади Радою і встановлення її зв'язку з Петроградською Радою. У дні корніловського виступу як член виконкому Полтавської Ради С. М. Мазлах брав участь у створенні «Комітету охорони революції» для протидії консерваторам, став одним із ініціаторів масової антикорніловської демонстрації, проведеної у Полтаві 15 серпня 1917 р. під демократичними антивоєнними гаслами.

Наприкінці червня — початку липня 1917 р. Сергій Мазлах брав безпосередню участь у виборах до міської Думи. Він був обраний її гласним, а потім і членом виконавчого органу Думи — міської управи, очоливши її

торгово-промисловий відділів. Мазлах користувався значним впливом серед полтавських робітників.

Разом із В. Шахраєм заснував і редагував більшовицьку газету «Молот». Його було обрано головою правління профспілки полтавських друкарів. При всій марксистській ортодоксальності Мазлаха, переважанні класового підходу в його діяльності, в 1917 р., він все ж займав відмінну від багатьох провідних більшовицьких працівників позицію у національному питанні. Пряма агітація нерозривної єдності Росії і України сприймалась масами як заперечення автономії і самостійності України, підтримка колоніальної політики Росії в Україні. Тому полтавські більшовики не заперечуючи необхідності існування українського урядового центру, проте вимагали від УЦР революційних актів, критикуючи її нерішучість і половинчастість.

У січні-березні 1918 р. Мазлах — губернський комісар фінансів Полтавщини. З наступом німецько-українських військ (див. Австро-німецьких військ контроль над територією України 1918 р.) був евакуйований до м. Саратов, де очолював місцеву губернську колегію у справах полонених та біженців і підвідділ українського відділу наркомату національностей РРФСР.

Створення КП(б)У, як територіально-обласної організації Російської Комуністичної партії (більшовиків) викликало нерозуміння Сергія Мазлаха. Разом з Василем Шахраєм створив першу націонал-комуністичну опозицію (1918 р.) і видав книгу «До хвили» (1919 р.) з критикою національної політики Леніна в Україні.

Звертаючи погляди до своєї Вітчизни, В. М. Шахрай і С. М. Мазлах вказували, що «на Україні відбуваються великі події», що «Україна переживає... одну з найбільших трагедій, яких вона зазнала чимало на своєму віку». Водночас вони підкреслювали, що об'єктивність вимагає керуватися не почуваннями і ідеологічними догмами, а реаліями життя, фактами. Саме той факт, що Україна є такою самою країною, як Росія, як Німеччина, як Франція, як Італія чи Англія, виставляють автори книги аргументом у полеміці з тими, хто, починаючи з монархістів і закінчуючи головою Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України Х. Раковським, проповідували російський великодержавний шовінізм. Подібно до інших країн, Україна «має не тільки «право», а й бути на ділі такою ж самостійною, як і вони». С. Мазлах і В. Шахрай не схильні були видавати бажане за дійсне. Тому під самостійністю України вони розуміли не її декларування, а насамперед утвердження її державності, конституювання її як державно-політичної одиниці. Що цей процес іде вперед, хоч повної самостійності Україна ще не досягла, було очевидним для них. Полемізуючи із своїм товаришем по партійній роботі І. Куликом, який, виражаючи офіційні більшовицькі погляди, поспішив затаврувати український рух як буржуазний, В. М. Шахрай і С. М. Мазлах проаналізували його соціальну основу, вказуючи, що її складали селяни, кустарі-ремісники і інтелігенція, тобто верстви, які самі зазнавали експлуатації і утисків.

«Українська Комуністична партія (більшовиків) — ... повинна бути.., щоб

повести боротьбу за дійсно самостійну, дійсно незалежну Україну, в якій українське робітництво і селянство будуть панами не тільки в прокламаціях Директорії, а й на ділі».

Наслідком видання брошури стало виключення Сергія Мазлаха та Василя шахрая з лав ВКП(б)У, про що під рубрикою «чорна дошка» повідомила газета «Комуніст» — орган ЦК КП(б)У. Крім того, постановою ЦК КП(б)У від 9 березня 1919 р. «за дії, спрямовані проти робітничо-селянської революції, їм забороняється займати які б то не було пости в Радянських установах». Крім того, С. Мазлахові і В. Шахраю згідно з постановою ЦК було запропоновано залишити Україну. Книга «До хвили» вилучалася. Через два місяці після виключення з КП(б)У по апеляції Сергія Мазлаха рішення ЦК було переглянуто, і він був поновлений в партії.

У серпні 1919 р. під час наступу на Україну Денікіна Сергію Михайловичу довелось знову евакуюватись із сім'єю. На цей раз до Казані. А повернувшись 1-го січня 1920 р., він працював на керівних посадах у Полтаві. Його було обрано членом президії, а потім членом бюро губкому КП(б)У. Він був членом колегії губкому партії по роботі серед профспілок, а також очолив видавничий відділ партійного комітету і редакцію органу — газети «Власть Советов». У 1920-х р. — керівник Центрального статистичного управління УСРР. В цей період Мазлах різко змінив свої погляди й на питання державного будівництва в Україні. Вже не ведучи мови про її самостійність, він підтримував такі заходи по ліквідації її решток, як, наприклад, введення на території республіки законів РРФСР на початку 1920 р.

Спеціаліст у галузі статистики і здібний адміністратор, Сергій Михайлович Мазлах був організатором Центрального статистичного управління України, а з квітня 1924 р. став його керуючим. У квітні 1925 р. Центральний Виконавчий Комітет Рад України ввів Мазлаха до складу Ради Народних Комісарів республіки з правом ухвального голосу — тобто він став членом уряду. На IX Всеукраїнському з'їзді Рад його було обрано кандидатом у члени ВУЦВК.

Під керівництвом С. М. Мазлаха ЦСУ УСРР провело ряд заходів по вивченню і обліку продуктивних сил України, зокрема у 1925 р. — перепис дрібнокустарної промисловості в УСРР. З березня 1926 р. він працював членом колегії наркомату освіти України, очолюючи управління Профтехосвіти у вересні 1926 р. С. Мазлаха було затверджено членом колегії наркомату робітничо-селянської інспекції України.

У 30-ті роки Сергій Михайлович працював у Москві в органах державного управління СРСР. Остання його посада — начальник управління обліку і звітності Комітету заготівель при Раднаркомі СРСР, і мало хто знав про злами лінії його життя, про його драматичні колізії. Та він і сам спостерігаючи, як чорніють хмари на обрії суспільно-політичного життя країни, як його задушливу атмосферу розтинають громи і блискавиці політичних репресій, волів не повертатися до періоду перших років революції.

7 серпня 1937 р. його було заарештовано. Слідчим доручили добитись від Мазлаха зізнань про участь у «контрреволюційній організації правих». Але С. М. Мазлах не визнавав висунутих звинувачень. Тоді 20 листопада 1937 р. помічник начальника 4-го відділу Головного управління державної безпеки НКВС СРСР старший лейтенант держбезпеки С. Зубов пред'явив Мазлахові свідчення заарештованих Антіколя і Клейнера. Останній зокрема «зізнався»: «Мазлах мені відомий як учасник контрреволюційної організації правих, і крім того, український націоналіст».

«Незаперечним доказом» для слідства був згаданий лист Сергія Михайловича до дружини, де він висловлював намір організувати самостійну Українську компартію. Попри те, що Мазлах не дав жодного зізнання, за цими сфабрикованими обвинуваченнями Військова колегія Верховного суду СРСР 25 листопада 1937 засудила його до смертної кари. Страчений у м. Москва.

Ватажки ряду зарубіжних угруповань українських буржуазних націоналістів лементують про можливість реалізації ідей націонал-комунізму на Україні, навіть в умовах радянського ладу, шляхом відриву її від Союзу РСР.

Все це зумовлює необхідність рішучого посилення боротьби проти ідеології націонал-комунізму, ґрунтовного і всебічного викриття ворожої марксизму-ленінізму ідейно-теоретичної сутності і політичного спрямування націонал-комунізму всіх різновидностей, особливо українського.

При цьому важливо розкрити ідейно-політичну спорідненість і наступність доктрин сучасних трубадурів націонал-комунізму з поглядами їх посередників, зокрема, боротьбистів та різних націонал-ухильницьких елементів в КП(б)У, їх теоретичну неспроможність і політичну шкідливість».

Андрій Данилович Скаба́ (1905–1986 рр.) — український радянський партійний і державний діяч, історик. Дійсний член АН УРСР (обрано 20. XII. 1967 р.)

Народився 12 грудня 1905 р. в селі Хорішках Кобеляцького повіту, (тепер Козельницького району Полтавської області). Закінчив у 1925 р. Полтавський педагогічний технікум. По закінченню Харківського університету в 1934 р. він перебував на педагогічній роботі, а у 1940–1941 рр. очолював кафедру нової історії у Львівському університеті. У 1946–1949 рр. Скаба був директором Центрального Архіву Жовтневої революції УРСР, а згодом

редактором обласної газети «Соціалістична Харківщина». В 1951–1959 рр. він обіймав посаду секретаря Харківського обласного комітету КПУ. З 1959 р. Скаба був міністром вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, 68 кандидатом у члени Президії (з 1966 р. — Політбюро) і секретарем ЦК КПУ. До Академії Наук УРСР обраний 20 грудня 1967 р. за фахом «Історія радянського суспільства». У 1968–1973 рр. працював директором Інституту історії АН УРСР. Помер 26 червня 1986 року. Похований в Києві на Байковому кладовищі.

Скаба був дослідником історії радянського суспільства і комуністичної партії, редактором низки збірників з історії УРСР («УРСР в період громадянської війни 1917–20 рр.», 1967–1970 рр.), відповідальним редактором 4-томової «Радянської Енциклопедії Історії України». Він був відомий як прихильник гострого курсу КПРС у справі ідеології і національної політики та захисник політики русифікації. Як секретар ЦК КПУ радикально був налаштований проти шістдесятників і був одним із ініціаторів застосування репресій до діячів дисидентського Руху опору.

А. Скаба був у складі комісії ЦК КПУ, яка у 1972 р. мала розглянути і поставити оцінку твору «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби. Комісія спромоглася прийти до висновку, «що підготовлений Дзюбою матеріал «Інтернаціоналізм чи русифікація?» є від початку і до кінця пасквілем на радянську дійсність, на національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР».

Удару по ідеологічному апарату ЦК КПУ завдала газета «Правда», яка 16 грудня 1965 р. без традиційного погодження з керівництвом республіканської парторганізації опублікувала статтю секретаря Львівського обкому партії В. Маланчука «Сила великої дружби». В ній нищівно таврувалися «рецидиви українського націоналізму». Причому, це був не просто випад, а справжній виклик керівництву ЦК КПУ, яке начебто прогавило симптоми злості і невиліковної хвороби. П. Шелест різко відреагував на виступ секретаря з ідеології Львівського обкому В. Маланчука. Не знаючи, як розв'язати конфлікт, П. Шелест переводить В. Маланчука зі Львова до Києва, на малопомітну посаду заступника міністра вищої та середньої спеціальної освіти, що фактично означало призупинення партійної кар'єри полум'яного борця з «українським буржуазним націоналізмом». Однак зібрані воєдино прорахунки в ідеологічній сфері призвели до зміщення в березні 1968 р. з посади секретаря ЦК КПУ з ідеологічних питань Андрія Скаби. У липні 1970 р. звільнено голову КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка, а на його місце Москва призначила Віталія Федорчука — беззастережного прибічника придушення дисидентського руху в УРСР. Негативно ставився до питання кримських татар, щодо цього в червні 1966 р. спеціально звернувся з листом до ЦК КПРС, в якому аргументував недоцільність їх повернення в Крим. 1968 р. — став одним з ініціаторів введення військ країн-членів Варшавського Договору до Чехословаччини для придушення «Празької весни». В цьому питанні виявив себе як прихильник «твердої руки», а у взаєминах з підлеглими був доволі грубий і авторитарний.